

BAYKAN SEZER DÜŞÜNÇESİNDE BATICILAŞMA OLGUSU

Yüksel YILDIRIM*

ÖZET: Türkiye'nin toplum yaşamında ve bunun yansıması olarak Türk düşüncesinde en önemli konulardan biri Batılılaşma konusudur. Osmanlı'nın son döneminden başlayarak etkisi günümüze kadar devam eden bir süreç olarak Batılılaşma toplumun genelini etkileyen ve her türlü toplumsal olayın tepede düğümlendiği bir olaydır. Bu anlamda Türk sosyolojisinin de en önemli konularından biridir. Baykan Sezer, sosyolojimizin kuram sahibi isimlerinden biri olarak konuyu gündemine almış sürece "Batıcılışma" adını vererek kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır. Ona göre Batıcılışma, Batı'ya benzetmek değil, onunla taraftar olmaktır. Tarihsel gelişim içinde bu sürecin aşamalarını aktaran Sezer, üç aşamada incelediği süreci askeri alanda, idari alanda ve toplumsal alanda yapılan yenilikler şeklinde açıklamaktadır. Her şeyden önce Batıcılışmayı toplumsal çıkarlarımız açısından değerlendiren Sezer, bu açıdan olaya sorgulayıcı bir bakışla bakmakta ve Batıcılışmanın sorunlarımızı çözmek yerine artırdığını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cumhuriyet, Batıcılışma, Baykan Sezer

The Phenomenon of Westernization in Baykan Sezer's Thought

ABSTRACT: One of the most important issues in Turkey's social life and as a reflection of this in Turkish thought is the issue of Westernization. Westernization, which is a process that started from the last period of the Ottoman Empire and continues until today, is an event that affects the society in general and all kinds of social events are tied to the top. In this sense, it is one of the most important subjects of Turkish sociology. Baykan Sezer, as one of the theoretical figures of our sociology, made a comprehensive evaluation of the process that put the issue on his agenda, calling it "Westernization". According to him, Westernization does not mean being similar to the West, but supporting it. Sezer, who conveys the stages of this process in historical development, explains the process he examines in three stages as innovations in the military field, administrative field and social field. Sezer, who first of all evaluates Westernization in terms of our social interests, looks at the event from a questioning perspective and argues that Westernization increases our problems rather than solving them.

Key Words: Ottoman, Republic, Westernization, Baykan Sezer

* Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, yuksel.yildirim@bakircay.edu.tr, ORCID:0000-0002-0836-1068

Giriş

Türkiye, Cumhuriyet'in yüzüncü yılını kutlarken aynı zamanda adına "Batılılaşma", "Modernleşme", "Çağdaşlaşma" da denilen iki yüz yıldan fazladır devam eden bir sürecin içindedir. Türk toplum tarihinin en büyük toplumsal dönüşümlerinden birini yaşamakta olan ülkemiz bir siyaset değişikliği olarak başlanılan sürecin devletin ve toplumun kılcal damarlarına kadar sirayet etmiş biçimi ile cumhuriyetin ikinci yüz yılına girmiştir. Söz konusu girişimin büyük bir toplumsal dönüşüm olması nedeniyle bu durum aynı zamanda olayın sosyolojinin de konusu olmasını sağlamaktadır. Türk düşüncesinde çok sayıda isim Batı sorunu üzerinde kafa yormuş, görüş belirtmiş; Türk sosyolojisinde de kurucularından itibaren konu üzerinde durulmuştur. Ziya Gökalp'in "kültür ve uygarlık" kavramı, Prens Sabahattin'in "ülkenin nasıl kurtarılabilirliğine dair" görüşleri Batı sorunu üzerinden ileri sürülmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş dönemi sosyologları yapılan Batı seçimini meşrulaştıran ve "vatandaşlık bilgisi" halinde sundukları sosyolojik görüşleri ile konu etrafında dolaşmışlardır. 1940-60 arası gerek İstanbul gerekse Ankara Ekolü sosyologları Batılı sosyoloji kuramlarının izleyicisi olarak bir anlamda Türk modernleşmesinin formülasyonu üzerinde durmuşlar, 1960 dönemi toplumsal yapı tartışmalarında da sosyologlar söz konusu sürecin yol haritası bağlamında bir yer tespiti yapmaya çalışmışlardır. Bu anlamda Türk sosyolojisinin kuruluşundan itibaren en önemli konularının başında Batılılaşma gelmekte, kentleşme, endüstrileşme, köy sorunu, kalkınma sorunu gibi konular aslında ana çerçevesi/çatısı Batılılaşma olan temel konu içinde/altında yer almaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan Baykan Sezer de sosyolojik görüşleri içinde Batı sorununa özel bir yer vermiş, gerek yapılan Batı seçimini tartışmaya açmak gerekse Doğu-Batı çatışması kuramı içinde Doğu toplumlarını olduğu gibi Batı'yı da dünya tarihi içine oturtarak tanımlamaya çalışmak bağlamında konu üzerine eğilmiştir. Sezer'in sonlarına doğru tartışmalara girdiği 1960'lı yıllar feodalizm ve Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramları etrafında Doğu-Batı farklılığının -başka bir biçimde ve amaçla da olsa- masaya yatırıldığı, Doğu toplumları üzerine belli kavramlar ve kuramlar üzerinden açıklama biçimleri getirildiği yıllardır. Baykan Sezer, bu kavramlar bağlamında Doğu'yu değerlendirdiği gibi Batı'nın toplumsal gelişme çizgisi üzerinde de görüş belirtmiş, hatta ilk yazılarından itibaren Batı seçiminin tarihsel süreç içinde nasıl gerçekleştiğini ortaya koyarak seçimin geçerliliğini sorgulamıştır. 1968 yılındaki "Yunanlılık" tezinin hemen ardından -1988 yılında yayınlanan çalışmasına ek olarak koyduğu ancak gerçekte- 1969 yılında kaleme aldığı "Osmanlı'nın Batıcılığası" metni, konunun kendisinin ilk ele aldığı konulardan biri olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Sonraki çalışmalarında ve yayınlanan ders notlarında da konunun kendisi için önemini görmek mümkündür.

Kavramın Baykan Sezer tarafından "Batıcılığa" olarak ifade edildiğini de belirtelim. Sürecin bir toplumsal değişme sürecinden ziyade gerçekte bir tarafgirlik meselesi olduğunu çalışmaları boyunca ortaya koymuş, bir bakıma neden gerçek anlamda "tam Batılılaşma" durumunun hayata geçemeyeceğinin de altını çizmiştir. Bu çerçevede çalışmamızın konusunu Baykan Sezer'in sosyoloji anlayışı içinde Batıcılığa olgusu oluşturmaktadır. Konuyu ele alış biçimini ve tartışmaya açma mantığını ana hatlarıyla ortaya koyabilmeyi umuyoruz.

Osmanlı'yı Batıcılığa İten Nedenler

Konumuz Baykan Sezer düşüncesinde Osmanlı'nın Batılılaşması ve doğal olarak Sezer'in Osmanlılık siyaseti üzerine görüşlerinin ardından devam etmek daha doğru olacaktır. Sürekliliği bu şekilde sağlamak daha doğru olacaktır. Konu üzerinde daha önce başka bir

çalışmamızda¹ durduğumuz için burada bütünüyle yeniden üzerinde durma gereği duymuyoruz. Ancak söz konusu siyaset üzerinde sarf edilecek bir-iki cümle Batılaşmanın neyin dönüşümü olduğunu anlamamızı kolaylaştıracaktır. Baykan Sezer'e göre Osmanlı İmparatorluğu, Doğu asker devlet geleneğinin bir temsilcisidir ve başlıca görevi, Doğu - özellikle Yakın-Doğu- üretici halklarını Batı soygunu ve sömürsünden korumaktır. Devlet teşkilatlanmasını bu amaç için tasarlayan İmparatorluk, üretim ilişkilerine bakışını da buna göre biçimlendirmiştir. *"Osmanlı, Doğu-Batı ilişkilerinde Doğu adına yeni bir siyaset olanağını temsil etmektedir. Eldede ettiği gücü soygun amacıyla değil, o dönem dünyadaki gerçek zenginlik üretim merkezlerinin koruyuculuğu ve savunuculuğu için kullanmıştır. Bu dava haklılığını koruduğu ve gerçekleştirebildiği sürece Osmanlı temel niteliklerini değiştirmeden varlığını sürdürecektir."*² Söz konusu savunuculuk siyaseti Osmanlı'nın yükselme devrine, Yeni Çağ ortalarına kadar başarıyla yürütülmüştür. Ancak bu dönemden sonra gelişen yeni ilişkiler devletin siyasetinde aksamalara neden olacak, bu durum Osmanlı'da siyaset değişikliğine gidilmesine zemin hazırlayacaktır.

Baykan Sezer'e göre Yeni Çağ'ın başlangıcı Batı'ya yeni imkanlar açan olaylar zincirinin ilk halkası olmuştur. İstanbul'un Fethi, Batı'nın feodalizmin koşulları dışında yeni arayışlara girmesine neden olacak, bu arayışlar geleneksel yolların dışında yeni fırsatların doğmasına izin verdiği gibi geleneksel Doğu üzerinde de Batı'nın yeni bir egemenlik ilişkisi kurmasını sağlayacaktır. Feodalizm, Batı'nın Orta Çağ'da büründüğü bir savunma ve üretim biçimidir. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra zenginlik akışının durması sonucu kendi kaynaklarıyla yetinmeye çalışmasıdır ve söz konusu yıkılışa neden olan olaylar önünde küçük birimler halinde örgütlenme şeklindedir.³ Feodalizmin çerçevesi sınırlı miktarda üretimle meşgul köylüler ve bunun güvenliğini sağlayan askeri sınıf, ideolojik anlamda da Batı'nın birliğini sağlayan kilise⁴ ile -çeşitli biçimlerle- Orta Çağ boyunca Batı Avrupa'nın temel iktisadi/siyasi düzenini oluşturdu. İstanbul'un Fethi ve Fatih Sultan Mehmet'in diğer askeri/stratejik hamleleri sonucunda Doğu-Batı ticaretini Batı adına denetim yolları tamamen tıkanan Avrupa, Doğu'ya ulaşmak için alternatif yollar aramaya başladı. Bu süreç, Batı'nın gerçekte geleneksel Doğu ile sömürü ilişkisini Osmanlı'ya rastlamadan kurmak için başlattığı süreçtir. Amerika'nın bulunuşu tesadüf olduğu gibi, bu amaçla girilen serüven de yeni yerler arama çabasının sonucu değildir. Geleneksel ilişkiler içinde kalınmıştır.⁵ Ancak bu girişimler sonucu yeni topraklar Batı sömürsüne açıldığı gibi, farklı yollardan Hindistan'a ulaşılmıştır. Bu başarı başka bir açıdan Osmanlılık siyasetinin de başarısızlığıdır. II. Bayezid döneminden itibaren Portekizli denizciler Hindistan'da fink atmaktadırlar. Kanuni'nin Hint seferlerinin de açıklaması budur ancak istenilen başarı gösterilememiş ve 19. yüzyıla kadar Yakın Doğu'daki Osmanlı koruması dışında kalan tüm topraklara yansiyacak bir Batı yayılcılığı süreci başlamıştır.

Batı'ya Yeni Çağ sonrası sözü edilen imkanların sağlanması Batı'nın geleneksel çerçevesinin içinde olmamış, başlangıçta Orta Çağ'da feodal sınırlar içine alınmamış ve bir anlamda düzen dışı kalmış bir kitle yeni dönemde palazlanarak bu rolü üstlenmiştir. Batı burjuvazisi -sürece kralların gölgesinde de başlasa- feodalizmin dışında ve onun sınırlamalarına karşıt bir biçimde yeni zenginliklerle birlikte aslında yeni bir düzenin de kapılarını aralamıştır. Buna karşı direnen eski düzen aktörleriyle mücadele eden burjuvazi için bütün bir Yeni Çağ süreci bu çabayla geçmiştir. Batı için Eski Çağ kölelikle, Orta Çağ

¹ Yüksel Yıldırım, "Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramı İçinde Osmanlılık Konusu", *Sosyologca*, 24 (2022), s.31-47.

² Baykan Sezer vd., "Osmanlılık", iç. *Sosyoloji Yıllığı Kitap-7:Osmanlılık*, 2000, s.38.

³ Baykan Sezer, "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar: I-Feodalizm", *Toplum ve Bilim*, 4/Kış, (1978): 46-62.

⁴ Baykan Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017, s.103-110.

⁵ Baykan Sezer vd., "Batı Yayılcılığı" iç. *Sosyoloji Yıllığı 3*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi K. K. Eğitim Fakültesi Basımevi, 1998, s.41-51. (15-59.)

feodalizmle tanımlanırken ve Yakın Çağ endüstri toplumunun görüldüğü⁶ bir devirken Yeni Çağ iki düzenin birbiriyle çatışmasının ve galebe çalma çabasının sürdüğü dönem olacaktır. Süreç boyunca bir yandan kendi içindeki egemenlik çekişmesini sürdüren diğer yandan da Batı-dışı toplumları bir sömürü sahasına dönüştüren “Batı, Osmanlı'nın savunmasını üstlendiği, geleneksel Doğu dışında her yere yayılmıştır. Bu dönemde Osmanlı korunması dışında bulunan alanlarda vahşi bir biçimde talana girişilmiş ve Batı'ya büyük bir zenginlik akımı başlamıştır.”⁷ Endüstri Devrimi bu gelişmelerin sonucudur. Batı üstünlüğünün kaynağı/nedeni olarak sunulan Endüstri Devrimi Baykan Sezer'e göre gerçekte yeni dönemde Batı lehine yürüyen ilişkilerin ve son yıllarda Batı'nın askeri başarılarıyla da belirginleşen Batı üstünlüğünün sürekliliğinin sağlanması için girişilen bir süreçtir.⁸ Elde edilen zenginlik birikimi Batı içinde bir süre yer değiştirdikten sonra kendini yenilemesi ve Batı egemenliğinin Batı-dışı toplumlara yayılması amacıyla sermayeye dönüşmüş ve devrim süreci başlamıştır. Endüstri ilişkileri bütün dünyanın hem hammadde kaynağı hem de pazara dönüşmesi durumunu yaratmış, gerek Yeni Dünya ülkeleri gerekse Uzak Doğu bunun için kullanılmıştır. 19. yüzyıla doğru gelindiğinde Osmanlı toprakları hariç, Uzak Doğu da dahil bütün dünya üzerinde yayılmış bir Batı ve tarihsel görevini yerine getiremez olmuş bir Osmanlı İmparatorluğu görüntüsü söz konusudur.

Osmanlı tarihinde iki Viyana kuşatması arasındaki dönemi Duraklama Devri diye nitelendirmek mümkündür ve II. Viyana Kuşatması (1683) ile Küçük Kaynarca Antlaşması arasında geçen dönem sözünü ettiğimiz savunuculuk siyasetinin geriye doğru “tekerlenmeye” başladığı ve geçmiş başarıların yerine -arada zaferler kazanılsa da- mağlubiyetlerin görülmeye başlandığı bir dönemdir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı'nın ise önemi bu mağlubiyetlerden daha büyüktür. Bu antlaşma ile birlikte daha önce farklı toprak kayıpları olmasına karşın Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk defa bir Müslüman-Türk toprağı üzerindeki egemenlik hakkını kaybetmiştir. Bu durum “Kendisi Batı yönünde İslam haklarının koruyucusu olma iddiasında iken kendi egemenliğindeki topraklarda aynı göreve talip bir Hıristiyan devletinin bu görevini kabul etmesi, Osmanlı'nın dağılışının, daha doğrusu belli ölçüde siyasetinin iflasının tescilidir.”⁹ Osmanlı'nın asker devlet oluşu, siyasetindeki başarısızlığın da öncelikle askeri kaynaklı olması sonucunu doğurmaktadır. Buna bağlı olarak girişilen siyaset değişikliği de askeri/siyasi temelli olacaktır.

Osmanlı'nın gerileme ve çöküş nedenleri sıralanırken bunlardan en önemlisi Endüstri Devrimi'ne “ayak uyduramadığı”, sanayileşmesini Batı'nın yaptığı gibi gerçekleştiremediği şeklindedir. Daha da açık konuşarak Osmanlı'ya sempatiyle bakanlar imparatorluğun sömürgeleşmediğini belirtir ve gizli bir gururla birlikte bunu hayıflanarak ifade ederler. Bir sempati sorunu olmayanlar ve Osmanlı'nın diğer Batı ülkeleri gibi sömürgeci bir yapıya sahip olduğunu iddia edenler de sömürü sonucu elde edilen zenginliğin Endüstri Devrimi'ne kaynaklık edecek ekonomik karaktere dönüştürülemediğini gene hayıflanarak ifade etmişlerdir. Her iki durumda da Osmanlı gerilemesi/çöküşü olayına ekonomik nedenlere bağlı olarak ve Batı'nın ekonomik kalıplarını ve mantığını alamayışımız şeklinde açıklama getirilmesi söz konusudur. Oysaki sorun belirttiğimiz gibi ekonomik değil askeridir ve Osmanlı'nın sömürgeleşme ya da kapitalistleşme sorunu ayrı bir konu olmakla birlikte “kötüye gidiş” ekonomik yoldan durdurulmak yerine başka bir çözüm yolu denenmiştir.

⁶ Baykan Sezer, *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2022, s.93.

⁷ Baykan Sezer vd., “Osmanlılık”, s.43.

⁸ Baykan Sezer, *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2018.

⁹ Baykan Sezer vd., “Osmanlılık”, s.44.

Osmanlı'nın kapitalistleşmesi, ya da Endüstri Devrimi sürecini Batı'dan taklit ederek aynı modelle gerçekleştirmeye çalışması, kendi sınıfsal yapısını (askeri sınıf-reaya) toptan değiştirip Batı tipi bir sınıf sistemi yaratması bir yana, sınıflar arası zenginlik dağılımının da bozulması anlamına gelmekteydi. Bu, Osmanlı'nın kurguladığı sosyal düzen için istenmeyen bir durumdu. Geleneksel Osmanlı sisteminde ekonomik açıdan zengin bir sınıfsal güç oluşmasını engelleyerek, zenginlik birikiminin bu yönde seyretmesine izin vermeyen devlet, Batıcılığa siyasetini de Batı'daki sınıfsal durumu gördüğü ve kendi halkı arasında böyle bir eşitsizlik istemediği için "başlangıçta" ekonomik yapı üzerinden kurgulamamıştır. Bu nedenle serüvene başka bir yoldan girilmiştir. Sonrasındaki "zengin sınıf yaratma" projesi de bütün beklentilere rağmen Batı tipi "burjuvazi - işçi sınıfı" karşıtlığına ve çatışmasına dönüşmemiş, Türkiye'de zenginler "burjuvazi", işçiler de "işçi sınıfı" olacak şekilde "sınıf bilinci" ve aidiyetine ulaşamamışlardır. Kemal Tahir de bu durumu bir yerde "Hiç işçi sınıfı olsa, işçiler 'Sana grev hakkı, toplu sözleşme hakkı vereceğim.' diyen Halk Partisi'ni bırakıp da 'Grev hakkı huzuru bozar' diyen Demokrat Parti'yi desteklerler miydi?"¹⁰ diyerek dramatik biçimde özetlemiştir. Günümüzde de durumun çok farklı olmadığı ortadadır. Gene Kemal Tahir'e göre "burjuva, 'zengin' demek değildir. Burjuva, 'üretim' çılgınlığına kapılmış, üretmek-satmak, üretmek-satmak için, ahlak, namus, din, aile, millet, insanlık gibi sosyal varlıkların topunu birden gözden çıkarmış bir rezillik toplamıdır. ... Yetiştirilemez bu meret. Onu, şartlar hazırlar. O şartların dışında hiçbir yerde insandan sabun yapan canavar yetiştirilemez."¹¹ Buna göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte başlangıçtaki askeri/siyasi çözümün sonrasındaki ekonomik eğilimli girişimlerin toplum nezdinde beklenen sonucu vermemesi, toplumsal yapının buna uygun olmaması nedeniyledir. "Doğu'daki zenginle, ekonominin namusunda anlaşmak olasıdır, ama Batı'daki burjuva ile namusta anlaşmanın -bugüne kadar- yolu bulunamamıştır."¹² Dolayısıyla sorunun ekonomik temelli olmaması sebebiyle Batı ekonomik yapısına öykünmenin bir anlamı yoktur ve Osmanlı ekonomik anlamda Batılılaşmayı tercih etmemiştir.

Osmanlı'da ve Türkiye'de Batıcılığa Biçimleri

Baykan Sezer Batıcılığın yalnızca bir toplum olayı değil, Türk tarihinin bir aşaması olarak da görür. Sezer'in Türk toplum tarihi ile ilgili beşli modeline göre Türkler tarihte 1-Orta Asya Türklüğü, 2-Anadolu'nun Türkleşmesi, 3-Osmanlılık, 4-Osmanlı'nın Batıcılığası ve 5-Günümüz Türkiye'si¹³ olmak üzere aşamalardan geçerek günümüze ulaşmışlardır. Bu anlamda Batıcılığa, herhangi bir toplumsal değişme sürecinin ötesinde Türk tarihinde kimlik ve siyaset konularını da içeren önemli bir dönüşümün adıdır. Mekân ve kimlik açısından karşılaştırılan başka bir dönüşüm Anadolu'nun Türkleşmesi aşamasında da gerçekleşmiş olup, Sezer'e göre daha önce mekân değiştirirken kimliğini korumayı başaramış Türkler, Batıcılığa ile mekânlarını değiştirmeden kimliklerini değiştirmeye çabalamışlardır.¹⁴ Burada bu sürecin nasıl ilerlediğini anlatmaya çalışacağız.

Osmanlı'nın Batıcılığasının, izlediği siyaset askeri karakterli olduğu için bu yönde gerçekleşmeye başladığını belirtmiştik. Bu anlamda sürecin ilk aşaması askeri alanda gerçekleşen modernizasyon çabaları şeklinde cereyan edecektir. Osmanlı ordusunun savaşlarda aldığı yenilgiler ve artık Doğu-Batı ticaret yollarının Osmanlı denetiminden çıkarak Batı'nın Doğu ile doğrudan temas kurması, Kırım'ın elden çıkmasıyla da birlikte geçerliliğini yitiren Osmanlılık siyasetinin yerine başka bir modelin konulmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreç içinde Batı'nın da kendi içinde- daha önce olduğundan farklı olarak ve bu kez dünya egemenlik siyasetinin öncülüğü bağlamında- çeşitli merkezlere bölünmesi ve bu merkezler arasında rekabetin artması Osmanlı'ya uluslararası ilişkiler sahasında yeni bir

¹⁰ İsmet Bozdağ, Kemal Tahir'in Sohbetleri, İstanbul: Emre Yayınları, 1995, s.12.

¹¹ A.g.e., s.92.

¹² A.g.e., s.92.

¹³ Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 3. Baskı, 2017, s. 118.

¹⁴ A.g.e., s.124.

siyaset imkânı sağlayacaktır. Bu süreçte “*Fransız İhtilali ile Batı, Osmanlı İmparatorluğu önünde ilk kez parçalanmış olarak çıkmaktadır.*”¹⁵ Buna göre artık Batı’ya karşı doğrudan bir cephe siyaseti güdülmeyecek, Batı içi çekişmelerden yararlanılarak ilişkilerde bir yer edinilmeye çalışılacaktır. Bu süreçte Yeni Çağ sonrası yeni arayışlar sonucunda bulunan ticaret yolu ve Hindistan zenginliği üzerinde İngiltere’nin egemenliği söz konusudur. Ancak Batı içinde başka ülkeler de endüstrileşme süreçlerini ilerleterek Hindistan ticareti üzerinde İngiltere tekeline göz dikmeye başlamışlardır. Yeni yol üzerindeki İngiliz egemenliğine karşı Osmanlı’nın elinde tuttuğu bölge daha kısa bir güzergâh olarak iyi bir alternatif konumundadır. Bu nedenle hem Fransa hem de Rusya bölgede söz sahibi olmak isteyeceklerdir. Rusya’nın “sıcak denizlere inmek” denilen politikası gerçekte Doğu yolunu elinde tutma, Bizans’ın mirasını sahiplenme çabasından¹⁶ başka bir şey değildir. Bu çerçevede Batılı devletler arasında önce İngiltere, Fransa ve Rusya, ardından da Almanya’nın devreye girip Fransa üstünde üstünlük kazanmasıyla İngiltere, Almanya ve Rusya arasında bir çıkar çatışması ve üstünlük yarışı durumu söz konusu olacaktır. Osmanlı’nın Batıcılışmasının tarihi koşulları bu şekilde ortaya çıkmış bulunmaktadır. “*Osmanlı’nın yeni yönelişlerine olanak hazırlayan olay, İngiliz önderliğinde kurulan dünya egemenliğinde İngiliz önderliğinin tartışmaya açılmasıdır.*”¹⁷ Bu şartlar altında “*Osmanlı’nın elinde halen yeni koşullarda gereğince değerlendiremediği güçlü bir ordu vardır. Doğu Osmanlı’ya, bu büyük orduyu besleyemez olmuştur. Acaba bu güçlü ordu başka bir cephe hizmetinde çalışır, savaşırsa daha iyi değerlendirilemez miydi? Hizmetlerinin karşılığını daha iyi göremez miydi?*”¹⁸ Bu durumu gören ve askeri alandaki yenileşme hareketlerini daha III. Selim öncesinden başlatan Osmanlı İmparatorluğu Batı içinde gerekli koşullar tam anlamıyla oluşmadığı için henüz bu soruların cevabını hayata geçirecek süreci başlatamamış, Batıcılışma bizde bu döneme kadar gecikmiştir. Gerekli koşullar oluşunca, yani Batı içi çekişmeler başladığında Batıcılışma da başlamış ve zaman içinde bugünkü biçimini almıştır. O zamana kadar Batı içinde bir ayırım yapmadan hepsini toptan “gavur” kabul eden ve savaşları bitiren anlaşmalar dışında Batı ile iş birliğine yanaşmayan, elçilik açmalarına bile izin vermeyen Osmanlı yeni dönemde ilişki biçimini değiştirecek, Batı içi çekişmelerden yararlanma yoluna giderek bir Batılı devletle başka bir Batılı devlet karşısında ittifaklar kurarak toplumlararası ilişkilerde varlık gösterme çabasına girecektir.

“Böylece Osmanlı, ilk kez Batı’daki ayrılıklar temeli üzerine taraflardan birisiyle anlaşabileceğinin elle tutulur kanıtını edinmiştir. Osmanlılık, bu tarihten sonra hizmetlerini Batı’nın şu ya da bu çıkar birliğine peşkeş çekmeyi sürdürmüştür. Artık katıldığımız savaşlardan hiçbirisi kendi girişimimizle başlayan, kendi çıkarlarımız uğruna yapılan savaşlar değildir. İngilizlerin ya da Moskof’un çıkarlarına hizmet için katıldığımız savaşlardır. Bizde Batıcılışma böylece Batı çıkarlarına hizmet etmek ve Doğu’da Batı çıkarlarının sözcülüğünü yapmaktan başka bir anlam taşımamıştır.”¹⁹

Baykan Sezer’e göre bu şekliyle Batıcılışma, Osmanlı’nın elindeki askeri gücün Batı çıkarlarına hizmet eder biçimde kullanılmasından başka bir şey değildir. Tek işi askerlik olan ve öncesinde Doğu adına oynadığı rolü de bu yönde biçimlenen devlet yeni dönemde de “bildiği işi” yapmak üzere yeni bir siyasete sıvanmıştır. Bu nedenle ilk elden askeri

¹⁵ Baykan Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi 1. Sayı, 1989, s.24.

¹⁶ Baykan Sezer, “Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri” ek Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı, İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları, 1991, s.133-138. (107-138)

¹⁷ Baykan Sezer, “Batıcılışma-Seminer Notları”, iç Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye’de Modernleşme, Ed. Ertan Eğribel – Ufuk Özcan, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012, s.22. (9-41)

¹⁸ Baykan Sezer, “Osmanlı’nın Batıcılışması” ek , *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 3. Baskı, 2017, s. 178.

¹⁹ A.g.e., s.180-181.

modernizasyon süreci ve Batı tipi ordu kurma girişimleri görülecektir. Humbaracı Ahmet Paşa (gerçekte Comte de Bonneval) ve Baron de Tott'lar, sonrasındaki başarısız Nizam-ı Cedid girişimi ve ardından gelen Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye(!) adlı ordular bu amaçla yapılan uygulamalardır. Ordusunu Batı ile ilişkilerde kullanmak isteyen ve fakat aynı ordu Batı ile savaşlarda sürekli yenilen Osmanlı önce orduyu "işe yarar" ölçüye getirmeye çalışacaktır. Sonrasında da "NATO standartları" denilen durumu böyle anlamak gerekir. Bu amaçla da ilk elden "kıyafet devrimi" gelecektir. Osmanlı "yenileşme" hareketlerinin en önemli isimlerinden biri kabul edilen II. Mahmud dönemi ıslahatlarından biri kıyafet devrimidir. Baykan Sezer bu durumu "*Bir ordu cephe değiştirirken önce üniformasını değiştirir. Kuşkusuz önce kıyafet devrimi gelecektir.*"²⁰ şeklinde değerlendirir. Batıcılığa, söz konusu sorunlara çözüm bulmak amacıyla başlatılmıştır ve devletin karakterine bağlı olarak da belirtildiği üzere askeri alanda kalmıştır. Devlet, iktisadi alana kapitalist üretim ilişkilerini sokma çabası göstermemiştir. Baykan Sezer burada, yukarıda sözünü ettiğimiz, Batılılaşmanın iktisadi temele oturtulamaması eleştirilerine, başka bir anlatımla yenileşmenin kıyafetlerde kalması, şekilci bir Batıcılığa karşısındaki görüşlere şu şekilde yanıt verir:

"Kimisi Osmanlı'daki Batıcılığın temelsiz, "gardrop Batıcılığı" olduğundan yakını da, Ahmet'in Mehmet'i işçi olarak çalıştırıp sömürmesinden Osmanlı'nın devlet olarak ne kazanacağını açıklamaz. Osmanlı, ordusunu Batılaştırır. Bunun için gerekli mühendis okullarını açar, silah ve cephane fabrikalarını açar. Gerisi ile ilgilenmez. Çünkü kendisi için önemli değildir."²¹

Bu anlamda Baykan Sezer'e göre Batı'nın iktisadi yapısının da alınması Endüstri Devrimi sürecinde yaşanan emek sömürsünün de doğrudan transferi anlamına gelmektedir, ki bunun devlet açısından bir anlamı yoktur. Bir yandan yüzlerce yıllık geleneği soygunu/sömürüyü sürdürmek değil önlemek olduğu için, diğer yandan dönemdeki kaygısı yalnızca askeri alanda iş birliği kurmak çabası olduğu için devlet buna yanaşmamıştır. Osmanlı kapitalistleşmeyi tercih etmemiş, Batıcılığın askeri temelde ele alınmış, sanayi alanında bir harekete girişmek yerine askeri gücünü Batı iş birliğine sunarak var olmayı düşünmüştür. Dolayısıyla Osmanlı için başlangıçta Batı sorunu, onun ekonomik yapısını transfer etmek değil taraftarlığı biçiminde cereyan edegelmiştir ve bütün "donanım" bunun üzerine kuruludur.

Bir başka önemli bir detay olarak belirtilebilir ki bu nedenle Osmanlı'da alınan dış borçlar, başka deyişle Batı sermayesi de kapitalist niteliklerinden uzaklaşarak çok kısa zamanda "tefecî sermayesine dönüşmektedir." Sezer'e göre Batılı/kapitalist sermayenin nerede olursa olsun iş gücü ve üretim kaynaklarını sömürmek için doğası gereği üretime yönelmesi ve bu alana yayılması gerekliydi. Ancak durum böyle olmamış, bu sermaye Türkler eliyle de yatırıma dönüşmeyerek zengin bir yaşam için harcanmıştır. Bizde sıklıkla "dış borçla saray yaptırmak" huyundan bahsedilir. Bu doğrultuda harcanan paraların ne bizim tarafımızdan geri ödenme kaygısı yaşanmıştır, ne de -kapitalist sermayenin gene doğası gereği güvenli bir ödeme koşulu ve iktisadi ortam arayan özelliğine rağmen-Batı'nın bu "batak" borcun geri ödenme beklentisi vardır. Osmanlı'ya verilen borç, başka bir siyasetin sonucunda verilmiş ve bu beklentiler doğrultusunda batağa sürüklenmiştir.²² Başka deyişle Osmanlı sınırlarından içeriye giren meblağın fabrikaya dönüşüp, kâr edip, faiziyle birlikte geri ödenme kaygısı her iki tarafta da yaşanmamıştır. "Toplu iğneye kadar her şeyi ithal eden Osmanlı" mitinin altındaki nedenleri bu şekilde aramak gerekir. Günümüzde de ülkeye giren yabancı sermayenin doğrudan üretime yönelik yeni yatırımlar yapmak yerine büyük oranda yerli şirketleri satın almayı veya bunlara ortak olmayı tercih etmesi, ayrıca

²⁰ Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 3. Baskı, 2017, s. 144.

²¹ Baykan Sezer, *Osmanlı'nın Batıcılığı*, s.176.

²² A.g.e., s.177-178.

belli yabancı fonlar eliyle Türk borsasına girip manipülasyonlarla/spekülasyonlarla vurgun yapmaya çalışmasını söz konusu eski alışkanlıkların -başka biçimde de olsa- devamı olarak da değerlendirmek mümkündür.

Askeri alanda başlayan Osmanlı Batıcılığının bir sonraki aşaması idari alanda gerçekleşen girişimler olacaktır. "Tanzimat Batıcılığı" adı ile anılabilecek bu dönemde devletin belli kurumlarının da Batı tipine dönüştürülmesi yönünde girişimlere başlanacaktır. En başta devletin yönetim organının Divan-ı Hümayun yerine Batı tipi nazırlıklara dönüştürülmesi, Batı tipi okullar açılması ve devlet adamlarının bu okullardan yetiştirilmeye çalışılması dönemin başta gelen özellikleridir. Bununla birlikte Tanzimat ve sonrasındaki İslahat fermanları ile meşrutiyet denemeleri ilk Batı tipi kanunlaştırma girişimleri olarak değerlendirilmektedir. Tanzimat'ın yol açtığı ve daha sonraları ilk sosyologlarımız tarafından da üzerinde durulan bir diğer husus da dönemde yetişen Batı tipi ve Batı hayranı aydın kitlenin varlığıyla oluşan bir kültür ikiliği durumudur. Geleneksel Doğu devletlerinde görülen devlet-halk ikiliği bilinen bir gerçektir ancak bu dönemde bunun ötesinde farklı bir durum söz konusudur. "Felatun Bey ile Rakım Efendi" örneğinde de dile getirilen bu ikilik, aynı toplumda farklı uygarlıklardan beslenen yaşayış biçimlerinin temsilinde geleneksel değerlerle Batılı tarzın çatışmasının bir görüntüsüdür. Bu dönemle birlikte artık devletin de Batı tipi bir devlete dönüştürülmesi girişimleri görülecektir. "Gerçekte Batı örneğinde kurumların Türkiye'ye aktarılması Türk toplumunu sağlıklı bir yörüngeye oturtma girişimleri sonucu mu, yoksa Batı için daha güvenilir bir müttefik olduğumuzu kanıtlama çabaları sonucu mu olduğu da tartışmaya değerdir."²³

Osmanlı Batıcılığının -özellikle Tanzimat'tan sonraki- başka bir görüntüsü olarak gözlenen durum Devlet içindeki çatışmanın karakter değişmesi olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş sürecindeki çatışma devşirme ve yerli devlet adamlarının kapı önünde yer edinme çabasıyla giriştikleri çatışmadır. Kuruluş sürecindeki bazı sancıkların da etkisiyle -özellikle Fatih'le birlikte ve ondan sonra uzun bir süre- tercihini devşirmelerden yana kullanan Devlet içinde daha sonra devşirme devlet adamları belli şehzadelerin ve hanım sultanların etrafında toplanarak aynı amaç için kendi içlerinde çatışmaya girmişlerdir. Batıcılığa döneminde ise yapılan seçimin özelliklerine bağlı olarak çatışma farklılaşacaktır. Temelde Batılı devletlerle ittifak çabasının görüntüsü olan sürecin bu boyutunda kurulan/kurulması muhtemel ittifaklara bağlı olarak devlet adamları kendi aralarında takımlara ayrılacak ve bu sefer bir Batılı devlet taraftarları ile diğerleri arasında bir "takım çatışması" yaşanacaktır. "Eski Osmanlı kapıkulları kavgası, temelde önemli bir değişiklik göstermeden devam etmektedir."²⁴ Her takım kendi yanlısı olduğu Batılı devletle işbirliğine girilmesini salık verecek ve bunun için çabalayacaktır. Söz konusu kadroların ilgili Batılı devletlerle yakınlığı o denlidir ki "Artık Nedim Paşa 'Nedimoff Paşa', Kâmil Paşa ise 'İngiliz Kâmil Paşa' diye anılacak kadar Rus ya da İngiliz yanlısıdır."²⁵ Bu durum aynı zamanda devlet görevlilerinde iş başına gelmek için aranan niteliklerin de değişmesi sonucunu doğuracaktır. Bu dönemden sonra artık "devlet görevleri adaylarında işe yararlılıklarını yalnızca Osmanlı Devleti'ne değil bir Batılı devlete de kanıtlamak zorunluluğu ve telaşı başlamıştır."²⁶ Batılı devletler de bu arada boş durmayarak kendi taraftarlarının iktidara gelmesi için çabalayacaktır. Aksi durumlarda da çabalamaktan geri durmayacaklardır. Bu devletler "başka devlet yanlılarının Osmanlı yönetimini ele geçirdikleri zaman kendilerine karşı çıkabilecekleri bir meclise gerek görmekteirler. Bu nedenle de 'meşrutiyet' gündeme getirilecektir."²⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde devlet can çekişirken ısrarla

²³ Baykan Sezer, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, s. 141.

²⁴ Baykan Sezer, Türk Sosyologları ve Eserleri, s.25.

²⁵ Baykan Sezer, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, s. 141.

²⁶ Baykan Sezer, Türk Sosyologları ve Eserleri, s.25.

²⁷ A.g.e., s.26.

“hürriyet” isteklerinin gündemde tutulması ve çöküşün önlenmesinin tek çaresi olduğunun ileri sürülmesini de bu şekilde değerlendirmek gerekir. “Belli başlı Avrupa başkentleri devletinde görev alamamış Türk aydınlarının sığınma yeri olmuştur. Bu aydınlarımız devlet kapısında yer edinebilme kavgalarını sürdürülebilmek imkanlarını Osmanlı devletinden ‘Hürriyet’ adına istemektedirler.”²⁸ Osmanlı devleti içindeki temel çatışma bu şekilde belirlenmiş olup yıkılışa kadar bunun görüntülerini tespit etmek mümkündür. Bu çatışma tarzı Batıcılışmanın başka bir boyutu olan Cumhuriyet döneminde de elbette kendini gösterecektir. Bu dönemde de farklı Batılı ülkeler, iş birliği çabaları, ittifak denemeleri olduğu gibi buna göre biçimlenen takımlar da her zaman siyasetin yedeğinde tutulacaktır. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında gidişata göre öne çıkarılan/geride tutulan kadrolar ve savaşın sonundaki tasfiye uygulamaları bunun somut görüntüsünü oluşturmaktadır.

Baykan Sezer düşüncesinde Batıcılışmanın başka bir aşamasını Cumhuriyet teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş Sezer’in “beşli şeması içinde” günümüzü de içeren son evresi olmasının yanı sıra aynı zamanda toplumsal yapı dönüşümlerini de içeren bir sürecin adıdır. Her şeyden önce “imparatorluk” siyasetinden vaz geçilerek bir “ulus devlet” biçimine bürünmüştür. İmparatorluktan her anlamıyla “vaz geçilerek” bununla ilgili kurumlar tasfiye edilmiş, yeni kurumsallaşmalara gidilmiştir. İmparatorluktan ulus devlete geçiş I. Dünya Savaşı yenilgisi ve ardından girilen Millî Mücadele’nin sonucudur. Baykan Sezer’in I. Dünya Savaşı’nın sonucunda ortaya çıkan uluslararası dengelerde Türkiye’nin tercihi ile ilgili altını çizdiği nokta, tercihin Batı’dan yana kullanıldığıdır. Sezer’e göre savaşın sonuçları sadece bizim değil kazanan taraflar için de beklenenin dışında olmuştur. Rusya’nın Bolşevik Devrimi sonucu oluşan durumda sömürgelerindeki Türk halklar üzerindeki denetimi zayıflamış, İngiltere’nin hakimiyeti altındaki Müslüman halklara etkisi gücünü yitirmiştir. Tam bu noktada Türkiye’nin Batı karşısındaki en büyük tehlikeyi oluşturan Türk ve Müslüman kimliği ile Doğu halkları üzerindeki potansiyel etkisine rağmen Anadolu Batı’yı tercih edecektir.

“Anadolu Müslüman Türkleri, Doğu’nun Batı ile uyuşabileceğini kanıtlamayı artık görev olarak üstlenmiştir. Ve böylece tam Batıcılışma Cumhuriyet rejimi ile yurdumuzda gerçekleşmiş olacaktır. Bütün Osmanlı dönemindeki Batıcılışma girişimlerinin Cumhuriyet devrimlerinin habercisi olduğu ya da bütün bu girişimlerin bütün sonuçlarıyla ancak Cumhuriyet ile gerçekleştiği savları boşuna savlar değildir. Gerçekten de tam Batıcılışmamız ancak Cumhuriyet ile mümkün olabilmektedir.”²⁹

Dolayısıyla Cumhuriyet ile birlikte Batıcılışmanın başka bir görüntüsü ortaya çıkacaktır. İlk önce askeri modernizasyon çabaları şeklinde ortaya çıkan, ardından devlet kurumlarının Batılı tarza dönüşmesinin önünü açan yenilikler Cumhuriyet’in ilanı ardında yapılan “inkılaplar” eliyle halka Batılı tarza uygun bir yaşam biçimi kazandırma çabasına dönüşecektir. Geleneksel devlet-halk ikiliğine ve yeni dönemde de devletin halk üzerindeki etkisinden faydalanılmasına rağmen bu girişimlerle birlikte ülkenin her kesimden insanı başına taktığı “serpuş” özelinde eşitlenmeye çalışılacaktır. Bu çabanın gerisinde devletin yaptığı yeni seçimin halka da yayılarak gerek imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin toplumsal yapı nezdinde tamamlanması ve söz konusu ikiliğin ortadan kaldırılmaya çalışılması gerekse tam Batıcılışma sağlanarak gelebilecek yeni önerilerin önünü kesmek yatmaktadır denilebilir. Başka deyişle sürecin halka yayılması, halkın yapılan seçimi sorgulamanın ötesinde seçimin yükünü ve de sorumluluğunu üstlenmesi amaçlıdır. Buna ilaveten önceki dönem ikiliğinin ortadan kaldırılmasıyla tepede yeni siyaset uygulamaya koşulurken aşağıda halkın başka bir siyaset üretmesi ya da devlet içinde alternatif siyaset üretilmesi ve halk desteğinin sağlanmasıyla mevcut siyasi kadroların yerine geçmesi önlenmiştir.

²⁸ A.g.e., s.26.

²⁹ Baykan Sezer, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, s. 142.

Buna rağmen Türkiye’de hiçbir biçimde tam Batılılaşma sağlanamamıştır. Batı(cı) olunmuş, ancak Batı(lı) olma süreci tamamlanamamıştır. Buna Batı’nın da çok gönüllü olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun nedeni Anadolu’nun tam Batılı kimliği kazanmaması nedeniyle muhtemel bir çatışma durumunda sıcak çatışma bölgesi olarak Batı’nın iç bölgesi değil ileri karakolunun tahribata uğraması isteğidir. Baykan Sezer’e göre ileride bir gün Doğu-Batı çatışması başladığı zaman ilk bombalar Batı’nın “uç beyliği” olarak Anadolu’da başka deyişle henüz tam Batılı olmamış Batı ileri karakolu olan Doğulu bir ülke üzerinde patlayacaktır. Yıkımın Batı’ya sıçraması ancak Anadolu’nun düşmesi sonucunda gerçekleşecektir. Dolayısıyla Batı’nın Anadolu’yu kendi içine dahil etmesi, yani sınırlarını Anadolu’ya kadar genişletmesi, ateş hattının içine sokulması demek olacağı için çıkarına değildir. Osmanlı’nın savaş alanı olarak Balkanları seçmesi durumunda burayı İslam’a katmaması da aynı sebeple açıklanabilir.³⁰

Sebepleri ve çeşitli aşamaları ile Osmanlı’nın Batıcılığın sürecini kısaca bu şekilde özetleyebilir ve kendi içinde üç alt evreye ayırabiliriz.

- Askeri alanda yapılan girişimler (Nizam-ı Cedid Batıcılığın)
- İdari alanda yapılan girişimler (Tanzimat Batıcılığın)
- Batıcılığın halka yayılması (Cumhuriyet Dönemi Batıcılığın)

Bu anlamda yukarıda saydıklarımızdan ilk ikisi Osmanlı İmparatorluğu dönemini, sonuncusu ise Cumhuriyet rejimi sonrasını kapsar. Başka bir açıdan bakıldığında Cumhuriyet aslında Türk tarihinde başlı başına bir dönem olmakla birlikte söz konusu tarihin iki büyük dönüşümünden sonuncusunun kendi içinde devamı niteliğindedir. Nasıl ki Osmanlılık, Anadolu’nun Türkleşmesinin siyasete dönüşmüş bir devamı olarak başlı başına bir aşama ise, Cumhuriyet de Batıcılığın sonucu olarak toplum tarihimizdeki yerini almıştır. Başa deyişle Cumhuriyet devrimlerinin köklerini Osmanlı’nın içinde aramak beyhude bir çaba olmasa gerektir. Cumhuriyet’in Osmanlı ile bir reddi miras ilişkisi kurması bir şekilde mirasın kalmadığı anlamına da gelmemektedir. Batıcılığın sürecinin aşamaları Türk tarihinin bir süreklilik içinde devam ettiğinin somut göstergesidir.

Batıcılığın Anlamı

Baykan Sezer düşüncesinde Batıcılığın nedenlerini ve süreç içindeki görüntülerini ele almaya çalıştık. Bu olayın anlamına dair görüşlerini de ortaya koyarak konuyu bağlamak istiyoruz. Baykan Sezer’e göre Batıcılığın ile ilgili ilk elden söylenecek söz, devlet eliyle yürütülen bir süreç olduğudur. Batı’daki gibi sınıflı bir toplum yapısına sahip olunmaması, normal şartlarda sınıfsal bir talep ya da baskı sonucu meydana gelecek toplumsal değişimin Osmanlı’da bu imkanlardan yoksun olması sonucunu doğurmuştur. Doğu devlet geleneğinin bir sonucu olarak da toplum çözümünün devlet katında sağlanması durumu, bu sürecinde aynı güç eliyle yürütülmesine neden olmuştur. Batı’da geleneksel güçlere karşı yeniliği temsil eden devlet-dışı aktörlerin varlığına karşı bizde yenilik isteği de yenileşme hareketleri de devlet katında başlamıştır. Bu nedenle en radikal yenileşme girişimleri bile geleneksel güçler eliyle yürütülecektir. Toplumun gelişmesi üzerinde devletin etkili olabileceği gerçeği, belli toplum kesitleri ya da çıkar grupları şeklinde var olarak değil, devlete dönüşerek etkili olunabilmesi sonucunu doğuracaktır. Bununun sonucunda da toplumdaki çekişmeler “ne denli kanlı olurlarsa olsun, bir sınıf çatışması görüntüsünden uzak bir kapı önü çekişmesi biçimindedir.”³¹ Baykan Sezer’in bu tespitiyle son dönem darbe ve darbe girişimlerinden başlayarak her türlü iktidara gelme çabalarını bu doğrultuda okumak mümkündür.

³⁰ Baykan Sezer, Osmanlı’nın Batıcılığın, s.183.

³¹ Baykan Sezer, Batıcılığın-Seminer Notları, s.20.

Baykan Sezer'in Batıcılığa dair öncelikli sorusu; olayın Osmanlı'nın doğal seyri içinde bir aşama mı yoksa mı bir saptırma mı olduğudur. Bir saptırma durumunda ise yararının ya da zararının ne olduğu sorusu önemlidir. "Batıcılığa hangi ölçüde bizim toplumumuzun çıkarlarına uygun ya da karşıdır?"³² Sezer olayın toptancı bir yaklaşımla kabul ya da reddine karşıdır. Unutulmamalıdır ki Batıcılığa olayı Osmanlılar tarafından ve gönüllü olarak başlatılmıştır. Batı'nın sömürgelerinde yaptığının benzeri biçiminde zorlama bir Batılılaşma yoktur. Mesele bazı Osmanlı yöneticilerinin ihanetiyle de açıklanamaz. Osmanlı'nın son döneminde devlet bazı sorunlarla karşılaşmış ve bunların çözümü yeni bir siyasetin zorunluluğunu ortaya koymuştur. Başka deyişle "sorunlarımızın çözümü, Osmanlı geleneksel çerçevesi içinde bulunamaz olmuştur."³³ Ancak Batı'nın da bu süreci desteklediğini ve Batıcılığın sadece Osmanlıların çabası olmadığını da unutmamak gerekir. Batı'da Osmanlı'daki siyaset değişikliğini görmüş, bunun kendi çıkarına doğuracağı sonuçları öngörmüş ve bu girişimin başarısı için her türlü çabayı göstermiştir. Bu durum Batı'nın Türkiye'ye girmek istemesinin sonucudur.³⁴ Yüzyıllardır kendisine karşı cephe siyaseti güden bir gücün bundan vaz geçip iş birliğine yanaşması Batı için de bir fırsattır ve o vakte kadar dünyanın geri kalanını kendi sermaye ilişkilerine hammadde ve pazar alanı olarak açan Batı için Osmanlı coğrafyası da dünya egemenlik ilişkilerinde çok önemli bir alandır. Bu nedenle Batı ile söz konusu iş birliğine yanaştığı dönemden yıkılışına kadar kendi amacı Batı içi hesaplaşmalar arasında ayakta kalmak olan İmparatorluk, Batılı devletlerin hesaplaşma alanlarından da biri ve başlıcası olmuştur. Denilebilir ki bir açıdan da I. Dünya Savaşı gerçekte Osmanlı gibi bir dünya devletini parçalama savaşıdır. Bu sürece gidene kadar da Osmanlı "kapanın elinde kalır" biçimde kendisini hasta adam ilan eden "Düvel-i Muazzama" tarafından dört bir yanından çekiştirilmeye devam etmiştir. Özetle bir yandan Batı içindeki önderlik çekişmesi ve bununla birlikte Batı düzeninin yayılma çabası Osmanlı'ya geleneksel siyasetinin dışında yeni imkanlar vereceği gibi onu Batı için de önemli bir müttefik yapmaya götürmüştür. Bu müttefiklik ilişkisi elbette Osmanlı'yı Batılılaştırmadan Batı sistemine katma çabası şeklinde olacaktır. "Başka deyişle Batı içinde İslam dünyasını da kapsayacak yeni bir öneri getirme çekişmesi vardır. Bu çekişme kaçınılmaz biçimde bir yanda İslam, öte yanda Türk dünyasını gündeme getirmektedir. Her iki dünyada da Osmanlı önderdir."³⁵ Bu imkanların farkına varılması, içeride de bu yönde siyasallaşmaların doğmasına zemin hazırlamış, bazı siyasal akımlar bu süreç içinde ortaya çıkmıştır. Ancak bunların yerli kaygılarla ve söz konusu dünyalara önderlik ederek Batı karşısında yeni bir siyaset oluşturmak için ortaya çıktığını söylemek güçtür. Her şeyden önce, Almanya'nın, İngiliz egemenliğine zarar vermek adına belli olanakları kullanmak adına gerçekleştirdiği girişimlerin ürünü olması nedeniyle bu akımlar Batı orijinli akımlardır. Ülkemizde de Batı ile iş birliğini ve Batı uygarlığı ile ilişkileri yürütmek amacıyla yaygınlık kazanmışlardır. Bu anlamda bizde Batıcılığın en önemli motivasyonu bir medeniyet projesi olmaktan çok ittifaklar kurma çabası olmuştur.

Baykan Sezer'e göre Batıcılığa Türk sosyolojisinin temel konusu, bütün tartışmaların düğümlendiği bir olaydır.³⁶ Başlangıçta askeri/siyasi düzeyde girildiği ve bu düzeyde kalındığı halde sonraki aşamalarda köklü bir toplumsal yapı değişikliğine kadar gidildiği için günümüz toplum olayları da son tahlilde gelip Batı sorununa bağlanmaktadır. Gündelik hayattan kimlik sorununa, kurumlar bağlamında aileden eğitime ve hatta dine çok sayıda konuda, bir çatı konu olarak Batıcılığa karşıdır. Devletin içine düştüğü durumu kurtarmak, sorunları çözmek için yönelmiş bir siyaset olmasına karşın, günümüz ilişkilerinde de bu anlamda elbette sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Burada elbette bir

³² Baykan Sezer, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, s.137.

³³ A.g.e., s.138.

³⁴ Baykan Sezer, "Osmanlı'nın Batıcılığası", s.176-177.

³⁵ Baykan Sezer, Batıcılığ-Seminer Notları, s.15.

³⁶ Baykan Sezer, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, s.137.

günah keçisi arama çabamız yok. İndirgemeci bir yaklaşımla tüm belaların başı Batı'dır da demiyoruz. Burada bir hedef göstermekten çok dile getirilen şey girilen siyasetin sonuçlarıdır. Baykan Sezer'e göre "Batılılaşma olayı, Batı'nın çağdaş uygarlığı temsil ettiği varsayımıyla çağdaş uygarlık dışında kalmış ülkelerin bu uygarlığa ulaşma çabası olarak tanıtılmıştır. Ancak Batılılaşma çabaları Batı ve Batı dışı ülkeler arasındaki farkın ortadan kalkmasına izin vermemiş. Batı dışı ülkelerin Batı'ya daha da bağımlı oluşuna yol açmıştır."³⁷ Yukarıda belirttiğimiz "sorunların geleneksel çerçeve içinde çözülmemesi inancı" bizi Batı ile iş birliğine itmiş, ancak gelinen noktada dünya sömürsünden beklenen payın alınmaması bir yana sorunların çözümü için bir aşama kat edilemediği de ortadadır. Bu noktada sorulan "Neden bocalıyoruz?" sorusu, başka bir amaçla sorulsa da mevcut durumun altını çizmektedir. Sezer'e göre "Batılılaşmaktan amaç, kapitalist üretim ilişkilerini almak değil de Batı'nın dünya egemenliğini desteklemekse Türkiye, Batılılaşmıştır. Bugün Batı'nın Doğu'daki kalesi, ileri karakoludur. Türkiye Batılılaşmıştır ama Batılılaşmaktan beklenen sonuçlar elde edilmemiştir. Sorun niçin Batılılaşmakla başarı kazanamadığımız ve ikinci sınıf devlet olmaktan öteye gidemediğimizdir."³⁸ Gerçekten de özellikle Amerikan eksenli modernleşme sürecinde Batı'nın kendi içindeki çekişmelere ortak olmamız ve ileri karakol devleti vazifesi görmemiz, oyun kuran ülke konumundan uzaklaşıp oyun içinde beklenen rolü oynayan ülke görevi üstlendiğimiz anlamına gelmektedir.

Baykan Sezer, "Osmanlı'nın Batıcılışması" adlı çalışmasını düğümlerken Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu anlatan ve Osmanlılık siyasetini en iyi tanımlayan bir öyküye dikkat çeker. Buna göre Osmanlılar Anadolu'ya ayak bastıkları sırada savaştan iki ordudan yenilmekte olanın tarafına geçmişler ve savaşın kaderini değiştirerek, yani güçsüz düşenin yanında yer alıp onun galip gelmesini sağlayarak parlak geleceklerinin koşullarını yaratmışlar ve Osmanlılık siyasetinin temelini oluşturmuşlardır. Savaşa üstün tarafın yanında girmek, galibin elinden bahşiş beklemekten başka sonuca yol açmamaktadır. Sezer'in altını çizdiği ve bizim Batıcılışmada yanlış düştüğümüz husus, Batı dünya egemenliği kurulduktan sonra Batı'ya yaranma çabasına girerek "dış yardım" beklentisinde bulunmaktır. Tarihte Doğu'nun ileri karakolluğunu, uç beyliğini yapan Türklerin XX. yüzyılda Soğuk Savaş koşullarında ABD'nin ileri karakolluğuna soyunması, XXI. yüzyılda ise aynı emperyalizmin Orta Doğu politikalarına karşıt bir siyaset geliştirememesi sorunun temelidir. Baykan Sezer'e göre "günümüzde Doğu'nun Batı'ya karşı direnci başlamıştır. Bugün Batılılaşıp Batılılaşmamada bütün sorun Türkiye'nin tarihi akışa ters düşürülüp düşürülmediği, yanlış ata mı oynandığıdır."³⁹ Sezer'in bir anlamda günümüz Türkiye'sine çizdiği misyon tarihsel mirasımızın farkına varılması ve bu birikimin imkanlarından faydalanılarak bütün dünyadan sömürüyü ortadan kaldıracak ve Batı insanına da hitap ederek onlara da onurlu bir hayat yaşatacak siyasetin ortaya konulmasıdır.

Sonuç Yerine

Baykan Sezer'in sosyoloji anlayışı içinde Batıcılışma konusunu ele almaya çalıştık. Gerek yaşamı boyunca sosyoloji yönetiminin başlıca unsuru olan gerekse -bu satırların yazarı da dahil olmak üzere- öğrencilerine konularına yaklaşım biçimi olarak öğütlediği sorgulayıcı bakış açısı ile yaklaştığı Batı sorunu, gerek Türk sosyolojisinin kurucu isimleri ve ikinci kuşak sosyologlar, gerekse çağdaş sosyologlardan ayrıldığı en önemli noktalardan biri olmuştur. Batılılaşmayı bir devlet siyaseti olarak gören ve sorunlarımızın çözümünde bir hedef olarak vurgulayan hâkim görüşün aksine Sezer'de süreç, başka sorunların kaynağı olarak belirtmektedir. Bu nedenle temelsiz ve tarihsiz bir gelecek projesi olarak ardına düşülmek yerine etraflıca ele alınarak gerçek sebepleri ve muhtemel sonuçlarıyla birlikte

³⁷ Baykan Sezer, Batıcılışma-Seminer Notları, s.14.

³⁸ Baykan Sezer, "Osmanlı'nın Batıcılışması", s.183.

³⁹ A.g.e., s.184.

değerlendirilmelidir. Bunu yaparken de “tarihsel akışımıza” ters düşüp düşmediğimiz mutlaka anlaşılmalıdır. Aksi bir tutum ilerleme adına yapılan girişimlerin tersi sonuç doğurmasına yol açabilir. Gene Sezer’in bir tespitiyle çöküş döneminin adının aynı zamanda yenileşme dönemi olarak adlandırılması önemlidir. Günümüze de bu açıdan bakmak gerekir. Örneğin eğitim alanında son dönemde yapılan çok sayıda “reform” hareketinin ülkemizde eğitimi -herkesin kabul edeceği biçimde- içinden çıkılmaz bir duruma getirdiği ortadadır. Osmanlı’da da yenileşme adı altında yapılan girişimler, aynı zamanda çöküş dönemi olarak adlandırılan dönemde rastlar ve gerçekte yenilik adı altında yapılan düzenlemeler bize çöküşün zeminini hazırlamıştır. Yüzyıllar boyu Batı karşısında bir siyasetin sözcülüğünü üstelen Osmanlı’nın karşı cephe ile artık iş birliği amacıyla koşulduğu bu siyaset sürecinde aynı taraftan dayatılan “Tanzimat” ve “Meşrutiyet” gibi uygulamalar, gerçekte eski siyasetten gittikçe uzaklaşıp Batı eliyle devletin altının oyulması sonucunu doğurmuştur. Bugün de durum farklı değildir. Siyasetten iktisada, eğitimden aile politikalarına, din uygulamalarına kadar çeşitli alanlarda Batı önerilerinin yürürlüğe girmesi başka bir felaket döneminin kapısını aralamaktadır.

Sezer’in altını çizdiği nokta başkalarının akıyla ve onların güdümünde ilerleme olmayacağı gibi, tarihsel mirasımızı inkâr ederek toplumlar arası ilişkilerde söz sahibi olamayacağımızdır. Türkiye’nin uluslararası siyasetteki yeri ABD ya da Rus emperyalizmi arasında seçim yapmak, bunların aralarında denge unsuru olmak ya da aralarındaki rekabetten faydalanarak konum almak değil, her türlü emperyalizmin karşısında durarak bunların mağduru milletlere önderlik etmektir. Kendini herkes savunur, önemli olan bir başkasını, mazlum olanı savunmaktır. Asıl kıymetli olan ve bütün dünya mazlum milletlerinin aradığı yeni -aslında Osmanlılığın hayaleti, vücut bekleyen- siyaset budur. Bu durumu elbette anlamsız bir fedailikle karıştırmamak gerekir. Toplumlar arası ilişkilerde Türkiye’nin gerçek anlamını bulmasını sağlayan ve ikinci değil “birinci sınıf” bir devlet olmasının yolunu açacak olan da odur. Bunun son dönemdeki “Mehmetçik Gazze’ye” sloganının anlamıyla da ilgisi yoktur. Belki Mehmetçiğin değil ama Türk siyasetinin Gazze’de, Doğu Türkistan’da, Arakan’da, Bosna’da, Kırım’da ve elbette başka biçimlerde Batı Trakya’da, Kıbrıs’ta, Irak ve Suriye Türkmen ilinde sözünün olması gerekir. Bunun yanı sıra sadece Türk/İslam coğrafyası ile sınırlanmayıp, -Müslüman, Hristiyan ya da putperest olsun- Kara Afrika’da köleleştirilmiş zencilerin hakkını savunmak için Sahra Çölü’nün, soykırıma uğramış Kızılderililerin hakkını savunmak için Nevada Çölü’nün de etrafında, bir emperyalizmi seçip diğerini tutarak değil bütün emperyalizmlerin karşısında ve ezilen halkların yanında olmaması için hiçbir sebep yoktur. Bu şekilde daha fazla -güçlü değil ancak sayıca çok ve daha onurlu- müttefik bulunarak devletlerarası sahada yer edinilebilir. İslami referanslar sunulan ve Yeni Osmanlılık söylemleri ile ortaya çıkan bu dönemde, İslamiyet’in önce yoksullar, köleler, ezilenler arasında yayılmaya başladığı ve sadece Dört Halife Devri bitmeden, 30 yıl içinde Libya’dan Hindistan sınırına kadar yayıldığı; yukarıda anlattığımız şekilde Osmanlı’nın seçenekler arasında zayıfı kollamayı tercih ettiği ve kısa sürede Avrupa içlerine kadar ulaştığı, 1402 felaketinden sonra bile 40 yıl içinde bütün Balkanlarda egemenlik kurup İstanbul’u fethedecek seviyeye geldiği unutulmamalıdır.

Ancak bu siyaseti yürütecek yegâne ülke Türkiye 200 yıldır Batıcılığa siyasetinin peşinde, sonuçsuz bir çaba ile vakit kaybetmektedir. Başka bir amaçla sorulan “200 yıldır neden bocalıyoruz?” sorusunun gerçek anlamı budur ve gerçekte bunca yıldır bocalamamızın asıl sebebi de budur. Türkiye söz konusu ruha beden olabilecek çapa ve tarihsel birikime sahip bir ülkedir. Ancak iki yüz yıldır yanlış bir siyasetle ve yanlış ittifaklarla vakit kaybetmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun geleneksel siyasetinden belli sonuçlar çıkardığımız gibi son dönemden de alınacak dersler vardır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı kapitalist ilişkileri toplum yapısına entegre etmektense bildiği en iyi yol olan “vuruşarak ölmeyi” tercih etti. Bu elbette bir intihar biçimiydi ancak İngiliz sömürgeciliğinin “güneş batmayan imparatorluk” şeklindeki görüntüsünün doğuşu-yükselişi-batışı yüz yıl

sürerken beri tarafta sadece batışı yüz yıldan fazla süren uzun süreli bir intihar... Osmanlı'nın son döneminde belki de bu durum fark edilerek devlet eliyle zengin yetiştirme çabasına girildi ancak bu da gene kendi isteğiyle ölümü seçen birinin ölürken son çırpınışlarıydı. Günümüzde bundan hayıflanmak yerine gelecekte ortaya koyacağımız onurlu siyaset için ipuçları yakalamak asıl doğru olanıdır. Yapılması gereken batan imparatorluktan da gereken dersleri çıkarmak ve batışın sebeplerini doğru analiz etmektir. Garip bir tesadüftür ki çöküş dönemi aynı zamanda Batı ile ilişkilerin ve iş birliğinin arttığı dönemdir. İçinde bulunduğumuz dönemi de doğru okumak gerekir, geçmişten günümüz için çıkaracağımız en önemli ders bir yerden sonra sürecin kendi kontrolümüzden çıkabileceğidir. Unutulmaması gereken bir Rus atasözü der ki, " *Aynıyla dans edersen, dansın ne zaman biteceğine ayı karar verir.*"

Bu noktada, Baykan Sezer'in konu hakkındaki en önemli çalışmasının son cümleleri ile bitirelim. Bunlar Türkiye'nin uluslararası siyasetteki yerini belirlemesi noktasında çok önemli uyarılar niteliği taşıdığı gibi, aynı zamanda her şeye rağmen Türk toplumunun tarihsel birikimine olan güveni ve ferasetine olan inancı da ortaya koymaktadır.

"Türkiye, Doğu soygununda hiçbir payı olmadığı halde Batı emperyalizminin bütün günahlarını ödemek zorunda kalabilir, tarihi gelişme içinde ezilip kaybolur, gidebilir. Ya da tarihi gelişme içinde kendisine düşen rolü başarır; geleceğin kurucularından, büyük devletlerinden birisi olabilir. Bizim gelecekte Türk devletinin müstesna yerine olan inancımız tamdır."⁴⁰

Kaynakça

- Bozdağ, İsmet. *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Sezer, Baykan vd.. "Osmanlılık", iç. *Sosyoloji Yıllığı Kitap-7: Osmanlılık*, 2000: 16-58.
- Sezer, Baykan. "Batıcılığa-Seminer Notları", iç *Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye'de Modernleşme*, Ed. Ertan Eğribel – Ufuk Özcan, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012: 9-41.
- Sezer, Baykan. "Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri" ek *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları, 1991: 107-138.
- Sezer, Baykan. "Osmanlı'nın Batıcılığası" ek , *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 3. Baskı, 2017: 153-184.
- Sezer, Baykan. "Türk Sosyologları ve Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi 1. Sayı, 1989: 1-96.
- Sezer, Baykan. "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar: I-Feodalizm", *Toplum ve Bilim*, 4/Kış, (1978): 46-62.
- Sezer, Baykan. *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2018.
- Sezer, Baykan. *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2022, s.93.
- Sezer, Baykan. *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017, s.103-110.
- Sezer, Baykan. *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 3. Baskı, 2017.
- Sezer, Baykan. vd., "Batı Yayılmacılığı" iç. *Sosyoloji Yıllığı 3*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi K. K. Eğitim Fakültesi Basımevi, 1998: 15-59.
- Yıldırım, Yüksel. "Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramı İçinde Osmanlılık Konusu", *Sosyologca*. 24 (2022), s.31-47.

⁴⁰ A.g.e., s.184.